

УДК 396.5:343.813:94(477)«1939/1945»

Людмила Рожкова, Наталія Кузьменко

«ДАЛІ НА ЗАХІД, ВІД «СВІТЛОГО МАЙБУТНЬОГО»): УКРАЇНЦІ У ТАБОРАХ ДЛЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (на матеріалах мемуарних джерел)

“FURTHER WEST, FROM A *BRIGHT FUTURE*:
UKRAINIANS IN CAMPS FOR DISPLACED PERSONS
(based on memoir sources)

DOI: 10.58407/litopis.250506

© Л. Рожкова, Н. Кузьменко, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9994-0961>, <https://orcid.org/0000-0001-6728-240X>

Мета роботи – проаналізувати основні аспекти перебування осіб українського походження у таборах для переміщених осіб західних окупаційних зон Німеччини після завершення Другої світової війни. **Завдання роботи:** з’ясувати причини та обставини, за яких українці опинились у таборах ПО; висвітлити основні аспекти повсякдення мешканців таборів; розкрити особливості громадсько-політичного та культурно-освітнього життя у таборах ПО; з’ясувати, завдяки яким практикам українці під час перебування у таборах підтримували національну ідентичність і як взаємодіяли з представниками інших націй; дослідити життєві траєкторії переміщених осіб наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. **Актуалізація теми.** Після початку широкомасштабного вторгнення РФ кілька мільйонів громадян України змушені були виїхати за межі країни. Щодо цієї категорії осіб застосовуються терміни «вимушені мігранти», «воєнні мігранти», «тимчасово переміщені особи». Більшість із них знайшли прихисток у європейських державах, переважно в Польщі, Німеччині, Чехії, отримавши правовий статус «тимчасовий захист». Перед Україною постало завдання повернення вимушених мігрантів та їх соціальна реінтеграція. Вирішення цих складних актуальних завдань вимагає врахування історичного досвіду. **Новизна дослідження** полягає в тому, що воно є однією з нечисленних спроб комплексного аналізу повсякденного життя осіб українського походження у таборах західних зон окупації Німеччини. Нами залучено широке коло мемуарних джерел та документів, зокрема, опублікованих останніми роками. **Методи дослідження:** хронологічний, синхронний, порівняльно-історичний, ретроспективний, дослідження соціальної психології. **Висновки:** аналіз мемуарних джерел та документів дозволяє реконструювати картину повсякденного життя українців у таборах для переміщених осіб та розширює уявлення про початок третьої хвилі української еміграції, що розпочалася після завершенні Другої світової війни.

Ключові слова: українці, переміщені особи, табори, повсякдення, еміграція, Німеччина, мемуари.

The purpose of the publication is to analyze the main aspects of the stay of persons of Ukrainian origin in camps for displaced persons in the western occupation zones of Germany after the end of World War II. **The objectives of the work:** to find out reasons and circumstances under which Ukrainians ended up in DP (displaced person) camps; to highlight the main aspects of the daily life of camp residents; to reveal features of public, political, cultural and educational life in DP camps; to find out through what practices Ukrainians maintained their national identity while in camps and how they interacted with representatives of other nations; to explore the life trajectories of displaced persons in the late 1940s – the early 1950s. **Update on the topic.** After the large-scale invasion of the RF began, several million citizens of Ukraine were forced to leave the country. The terms “forced migrants”, “war migrants”, “temporarily displaced persons” are used for this category of persons. Most of them found refuge in European countries, mainly in Poland, Germany, and the Czech Republic, receiving the legal status of “temporary protection”. Ukraine was faced with the task of returning forced migrants and their social reintegration. Solving these complex

and urgent tasks requires taking into account historical experience. **The novelty of the study** lies in the fact that it is one of the few attempts at a comprehensive analysis of the everyday life of people of Ukrainian origin in camps of the western zones of occupation of Germany. We have drawn on a wide range of memoir sources and documents, in particular those published in recent years. **Research methods:** chronological, synchronous, comparative-historical, retrospective, social psychology research. **Conclusions:** the analysis of memoir sources and documents allows us to reconstruct the picture of the everyday life of Ukrainians in camps for displaced persons and expands the understanding of the beginning of the third wave of Ukrainian emigration, which began after the end of World War II.

Key words: Ukrainians, displaced persons, camps, everyday life, emigration, Germany, memoirs.

Після завершення Другої світової війни на території західних окупаційних зон Німеччини та Австрії перебувало приблизно 250 тис. українських біженців, які відмовилися повертатися до СРСР¹. До цих осіб застосовувався термін «переміщені особи» (ПО) від англійського (Displaced Persons, DP). ПО українського походження становили такі основні категорії: колишні оstarбайтери; військовополонені – бійці та командири Червоної армії; учасники антирадянських формувань, зокрема УПА; в'язні нацистських концтаборів, звільнені військами союзників; особи, які перебували на окупованій території України і разом із німецькими військами відступили на Захід; представники інтелектуальної еліти, інтелігенція, духовні особи з попередніх хвиль української еміграції. Більшість із них провела декілька років у спеціально створених на території Німеччини та Австрії таборах. ПО започаткували третю хвилю української еміграції.

Першими дослідниками повсякденного життя українців у таборах для переміщених осіб були діячі національно-визвольного руху, інтелігенції, які після завершення війни в Європі опинилися у західних окупаційних зонах Німеччини. Праці І. Майстренка², І. Багрянного³, В. Кубійовича⁴, С. Мечника⁵, У. Самчука⁶ фактично мають характер історичних джерел, оскільки їх автори були безпосередніми учасниками табірної життя. Вони містять цінну інформацію про громадсько-політичне й культурне життя у таборах ПО, вплив на мешканців таборів з боку окремих течій українського національного руху.

Новий етап досліджень проблем повоєнної української еміграції розпочався у 1990-х рр. У дослідженнях Л. Стрільчук⁷ та К. Кобченко⁸ проаналізовано функціонування таборів ПО в контексті політичного біженства др. пол. ХХ ст. Окремі сторінки повсякденного життя українців у таборах ПО висвітлювали О. Подобед⁹, Б. Бочковський¹⁰, В. Гінда¹¹, А. Кокош¹², І. Рибачок¹³, К. Кобченко¹⁴. Особливості літературно-мистецького процесу у середовищі українських політичних біженців в др. пол. 1940-х – на поч. 1950-х дослідив Ю. Ковалів¹⁵.

Джерельну базу статті становлять документи, мемуари, щоденники представників української еміграції, які у зазначений час перебували в таборах для ПО. Значна частина цих творів була уперше опублікована у др. пол. ХХ ст. у закордонних видавництвах, а починаючи від 1990-х рр. – в Україні. У спогадах колишніх оstarбайтерів, біженців, колишніх в'язнів, учасників формувань УПА висвітлюються такі аспекти повсякдення мешкан-

¹ Куницький М. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): монографія. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. С. 118.

² Майстренко І. Історія мого покоління: спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон: Канадський Інститут Українських Студій, Альбертський університет. 1985. 416 с.

³ Багрянний І. Вибрані твори / Упор. Балаклицький М. Київ: Смолоскип, 2006. 687 с.

⁴ Кубійович В. Мені 85. Мюнхен: Вид-во «Молоде життя». 1985. 308 с.

⁵ Мечник С. Початок невідомого: Спогади 1945–1954. Мюнхен: Українське вид-во, 1984. 284 с.

⁶ Самчук У. Плянета Ді-Пі. Вінніпег: Ін-т дослідів Волині накладом ТОВ «Волинь», 1979. 355 с.

⁷ Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни. *Літопис Волині*. Луцьк, 2004. Ч. 3. С. 139–167.

⁸ Кобченко К. Українська еміграція в Німеччині після Другої світової війни. *Історичний портал «Україна і Німеччина у 20-му столітті»*. URL: <https://www.ukrainianhistoryportal.org/uk/themenmodule/der-kalte-krieg/die-ukrainischen-emigranten-in-deutschland-nach-dem-zweiten-weltkrieg-dritte-emigrationswelle/>.

⁹ Подобед О. Українська родина в епоху ДіПі. *Україна модерна*. 2019. 1 березня. URL: <https://uamoderna.com/author/podobied/>.

¹⁰ Бочковський Б. Видавничу діяльність на «Планеті Ді Пі». *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/vydavnychadialnist-na-planeti-dipi/>.

¹¹ Гінда В. Галицький спорт у таборах Ді-Пі. *Збруч*. 2013. 11 листопада. URL: <https://zbruch.eu/node/15246>.

¹² Кокош А. Проблема таборів ДіПі у повоєнній Баварії: український і польський досвід. *Baltija Publishing*. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/254/7129/14828-1?inline=1>.

¹³ Рибачок І. Українські діти в Ді-Пі таборах Західної Німеччини та Австрії (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.). *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 5. С. 126–139 // *Ostroh Academy*. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/96221/Ukrainian%20children%20in%20DP%20camps%20in%20Western%20Germany%20and%20Austria.pdf>.

¹⁴ Кобченко К. Українці в епоху Ді-Пі: від культурного повсякдення до творення (транс)національної громади. *Народна творчість та етнологія*. 2020. № 1 (383). С. 14–22.

¹⁵ Ковалів Ю. МУРівські узвози, або у пошуках літературної іманентності. *Всесвіт: журнал іноземної літератури*. 2020. № 11–12. С. 280–299.

ців таборів, як побутові умови, харчування, родинні стосунки, освіта дітей, професійне навчання дорослих, культурно-мистецькі заходи, міжетнічні відносини серед ПО. Ці джерела дають також можливість простежити життєві траєкторії переміщених осіб в еміграції та їхні зв'язки з Україною.

У межах зазначеної теми ми намагалися відповісти на питання: чому після завершення воєнних дій в Європі українці відмовлялися повертатися додому? В одній із попередніх публікацій, аналізуючи зміст епістоляріїв оstarбайтерів, авторки звернули увагу на те, що мало не в кожному листі йшлося про тугу за родиною та батьківщиною¹⁶. Але після завершення воєнних дій в Європі частина українців – з понад півтора мільйона¹⁷ тих, хто перебував на території окупаційних зон Німеччини, Австрії, Франції, – відмовилися повертатися до СРСР. Мотив неповернення є провідною думкою у спогадах колишніх оstarбайтерів, в'язнів, біженців: «Аби лишень якомога далі від червоної чуми»¹⁸, «Хотілося втекти від комуністів хоч на край світу»¹⁹. Розмірковуючи над причинами радикальних змін життєвих траєкторій, слід зважати на кілька обставин. Як зазначалося, у своїх листах примусові робітники приховували правдиву інформацію через цензурні обмеження. В особистому спілкуванні невільники були більш відвертими, ніж у листах. Імовірно, частина з них, замислюючись над власним майбутнім, припускала можливість неповернення. В. Смерека згадувала розмову з подругами напередодні своєї втечі з табору оstarбайтерів у Берліні: «А дома? Що нам буде дома? ... Думаєш, Сталін пробачить нам Німеччину? Сибір нам грозить, нові табори, неволя»²⁰. За допомогою нареченого, Івана Смереки, у лютому 1944 р. дівчина втекла з таборів, а згодом – із палаючого від бомб Берліна. Звільнені військами союзників оstarбайтери, в'язні нацистських концтаборів, військовополонені прагнули свободи, водночас повернення до СРСР загрожувало обернутися новим поневоленням. «Воля принесла нам нові надії, а тому, що ми не хотіли повертатися під деспотичну владу, то багато дискутували про всілякі можливості облаштування нашого майбутнього життя»²¹. Інколи рішення про неповернення ухвалювалося під впливом сприятливих обставин. Серед неповернених було чимало молодих подружніх пар. Імовірно, підтримка близької людини полегшувала реалізацію складного життєвого рішення, яке за тих умов означало остаточне прощання з родиною і батьківщиною, усвідомлення власної «привини» за можливе переслідування членів родини через зв'язок із «зрадниками» тощо. Для кроку назустріч невідомому, необхідні були особиста воля та рішучість, готовність ризикувати. Період формування таборів для переміщених осіб – 1945–1946 рр., був найскладнішим у їхній діяльності – це був «час непевності, очікування і хаосу»²². Як згадував Юрій Пастернак, в'язень концтабору Берген-Бельзен, звільненого американськими військовими частинами у квітні 1945 р., табір перейшов у підпорядкування англійської військової адміністрації. Колишні в'язні були відправлені до табору ПО біля м. Вольфгаген у горах Гарц: «...перевезли нас великими військовими вантажними автами. Коли ми зісходили з них, то я ще з острахом оглянувся довкруги, чи не стоять десь поблизу мене озброєні “есмани” з нагайками і злочинні собаками, хоч ми були вільні уже довгий час. Те прикре враження мене ще довго переслідувало»²³. «У таборі панував страшенний безлад. Прибували тисячі осіб і кожний квадратний метр площі був щільно заповнений людьми. В одному будинку ми знайшли вільне ліжко і зайняли його і від нас навіть не вимагали зареєструватися»²⁴. «На початку нашого перебування в Мюнхенгофі життя видавалося надзвичайно важким. Батько отримав роботу м'ясника, працював за мізерну зарплатню. За межі табору не можна було виходити»²⁵.

Більшість таборів для переміщених осіб облаштовувалися у військових казармах і мали вигляд одно- або кількоповерхових бараків. Оскільки частина споруд була понижена під час бомбардувань, нерідко мешканцям доводилося оселятися кількома сім'ями в одній кімнаті. «Баракі були старими і не надто чистими. Зручності-мінімальні, спільна вбиральня в коридорі – одна на всіх. Нашій сім'ї доводилося тіснитися в маленькій кімнатці, в якій на початку не було навіть ліжок, тому ми вимушені були спати на підлозі. Та голов-

¹⁶ Рожкова Л., Кузьменко Н. «Великодній привіт з Німеччини!»: промовляння та умовчання у листах оstarбайтерів із Сумщини. *Сіверянський літопис*. 2024. № 4. С. 104–114.

¹⁷ Ковпак В. Сміслова матриця національної інформаційно-комунікаційної діяльності післявоєнної української еміграції: монографія. Запоріжжя: КПУ. 2016. С. 8.

¹⁸ П'ятка І. Кризь буревій. Автобіографічна повість. Снятин–Івано-Франківськ, 1993. С. 108.

¹⁹ Креховець М. Через вогонь над водою: мемуари. Дрогобич: Коло, 2020. С. 155.

²⁰ Смерека В. В німецькій неволі. Спомин-щоденник. 1942–1944. Ужгород: Патент, 1998. С. 260.

²¹ Демчина А. Зі Сходу на Захід / Пер. з англ. Б. Мельник. Київ: Юніверс, 2000. С. 252.

²² Куницький М. Примусова репатріація радянських громадян... С. 126.

²³ Пастернак Ю. Кризь комин на волю. Спомини в'язня німецьких концтаборів. Київ, 2008. С. 238.

²⁴ Демчина А. Зі Сходу на Захід. С. 252.

²⁵ Воскобійник Г. Свобода і далі: шлях української жінки до нового життя в Америці / Пер. з англ. Пермінова А. Львів: ЛА «Піраміда», 2018. С. 102.

не, що над головою був дах»²⁶. Кількість мешканців становила від 2-х тисяч осіб (український табір поблизу Штуттгарта) до 3–4 тис. осіб (табори Берхтенсгадена, Гановера)²⁷. На площі між будівлями проводилися спільні заходи, мешканці мали можливість слухати новини, що оповіщалися через гучномовці.

Частина таборів мали змішаний національний склад. Колишній учасник антирадянського повстанського руху, член осередку ОУН на Станіславщині, Іван П'ятка, який разом з дружиною Ксенією 1944 р. виїхав до Німеччини, згадував: «За тиждень наш табір був повний людей, які не хотіли повертатися додому. Було вже кілька сотень українців, не менше сотні литовських військових старшин, кільканадцять естонських професорів, приїхали декілька перестрашених козацьких родин»²⁸. Як зазначає Г. Воскобійник, у таборі м. Шлясгайм «було багато литовців, латишів, естонців, поляків, кубанських козаків, але найбільше – українців»²⁹. Авторка стверджує, що в таборах траплялися конфлікти на національному ґрунті, зокрема між українцями та поляками. І. П'ятка також описує конфліктні ситуації, що сталися в таборі м. Ашаффенбург між українцями та поляками, а також між автором та російськими полоненими через жовто-блакитну стрічку на його одязі³⁰. Для запобігання міжетнічних конфліктів, з ініціативи представників американської військової адміністрації поляків було переміщено до іншого табору, Ашаффенбург заповнили тисячі українців. Спогади колишнього мешканця табору Авсбург С. Мечника вміщують перелік 48 таборів у західних зонах окупації Німеччини, заселених лише або переважно, українцями³¹. За даними радянських репатріаційних органів, у серпні 1947 р. в Німеччині проживало 118,6 тис. українців, які не бажали повертатися на батьківщину. Вони розташовувалися у різних окупаційних зонах: 73,6 тис. – в американській, 35 тис. – в англійській, 10 тис. – у французькій зоні³².

Однією із основних проблем, що постала перед мешканцями таборів – намагання уникнути примусової репатріації. Серед людей поширювалися чутки про ставлення до колишніх оstarбайтерів та військовополонених, які поверталися до СРСР. «Розповідали, що тих, хто повертався додому, запроторювали на “перевиховання” на п'ять чи навіть десять років»³³. Поява на території таборів представників радянської військової адміністрації викликала паніку. «Люди розбіглися по кімнатах складати речі. Всі готові були радше втекти, ніж повертатися до Радянського Союзу. Ні для кого не було новиною, що комуністи оголошували зрадниками усіх, хто виїхав за кордон. Ніхто не відкривав своїх обіймів для тих, хто бачив інше, вільне життя на Заході, про яке радянські громадяни й гадки не мали»³⁴. Під час роботи репатріаційних комісій нерідко траплялися непорозуміння, оскільки представники західних військових адміністрацій не розуміли, чому люди відмовляються повертатися додому. Потрібно було пояснювати, що московський комунізм нічим не відрізняється від німецького нацизму і що СРСР – це не «країна рівності і волі, а пекло і жахливий терор, брехня і Сибір»; «На нас тиснули, щоб верталися додому. СРСР вимагав своїх громадян, але вони впиралися руками і ногами, не хотіли їхати»³⁵. Примусові репатріації не підлягали мешканці Західної України – території, що була приєднана до СРСР після початку Другої світової війни. Тому під час проходження процедури так званого «скринінгу» (перевірки) українці нерідко вдавали із себе поляків або мешканців Галичини та Західної Волині. Як свідчать спогади, такий спосіб, попри спротив представників радянської військової адміністрації, нерідко допомагав уникнути примусової репатріації³⁶. Іншим поширеним способом отримати дозвіл на виїзд до інших країн були шлюби з іноземцями, у багатьох випадках – фіктивні. Ті, хто пройшли комісію, діставали статус ПО і могли залишитися в таборах, а в подальшому мали легальні підстави для еміграції. О. Воскобійник описує процедуру проходження комісії у таборі м. Шлясгайм як найскладніше випробування³⁷. Траплялися випадки, коли люди, які не бажали повертатися до СРСР, вдавалися до суїциду. Як свідчать автори мемуарів, представники військових адмі-

²⁶ Воскобійник Г. Свобода і далі: шлях української жінки до нового життя в Америці. С. 102.

²⁷ Креховець М. Через вогонь над водою... С. 158.

²⁸ П'ятка І. Кризь буревій... С. 120.

²⁹ Воскобійник Г. Свобода і далі... С. 112.

³⁰ П'ятка І. Кризь буревій... С. 117.

³¹ Український табір ДПІ в Авсбурзі. Спомини. Документи. Світлина. Вишгород, 2020. С. 22.

³² Кравченко А., Батурич С. Українські невідомі Третього рейху (минуле і сучасність). Публіцистична хроніка. Львів: Кальварія, 2005. С. 80.

³³ Демчина А. Зі Сходу на Захід. С. 257.

³⁴ Воскобійник Г. Свобода і далі... С. 104.

³⁵ Креховець М. Через вогонь над водою... С. 150.

³⁶ Демчина А. Зі Сходу на Захід. С. 265.

³⁷ Воскобійник О. Поезія моїх літ: публіцистичні спогади / Літ. запис О. Черногуза. Київ: ВАТ «Поліграфніга», 2005. С. 176.

ністрацій були шоковані самогубствами та панікою у таборі. Згодом вони оголосили зміну правил. Відправляли лише охочих повернутися³⁸.

За визначенням Е. Гуцуляка, табір мав вигляд «маленької держави». «Все було проваджено до певної міри демократично, бо голову мешканці обирали голосуванням»³⁹. Голова табору мав радників в усіх галузях табірної життєвості. Крім управи, у таборі діяла власна поліція. Значний вплив на діяльність таборів справляли різноманітні українські організації та комітети, зокрема створений восени 1945 р. «Центральний комітет взаємодопомоги» зі штаб квартирою у Регенсбурзі (з 1947 р. – «Центральне українське представництво в еміграції»)⁴⁰. Комітет перебував у тісному зв'язку з Організацією українських націоналістів. Один із її провідних діячів, М. Суховерський, стверджував, що розкол в організації позначився і на українських біженцях. Група ОУН (революційна або бандерівці) була організаційно сильнішою: «... вона мала більше молоді, була безкомпромісна і старалася захопити і тримати під своєю командою табори ПО»⁴¹. Найчастіше суперечки траплялися під час обрання керівних органів таборів. «Були позакулісні впливи мельниківців і бандерівців з метою мати в управі своїх людей. Невдовзі вся управа стала виключно бандерівською»⁴². Управа на чолі з головою керувала табором, призначала на посади, розподіляла харчові продукти та одяг. Частина українців (понад 21 тис.)⁴³ проживала за межами табору, винаймаючи житло у німецьких господарів. Їх називали «приватниками». «Ці люди гуртувалися собі, а ті, які проживали в таборі, провадили своє життя. Виникла велика ворожнеча»⁴⁴. Але, незалежно від місця проживання, усі ПО отримували харчування у таборі.

Постачання мешканців таборів продуктами та одягом було покладено на міжнародні організації: створену за сприяння США «Організацію Об'єднаних Націй за відновлення та перебудову» (УНРРА), Червоний Хрест. Г. Воскобійник, мешканка табору Мюнхенгоф, що належав до американської зони окупації, зауважувала: «... ми отримували їжу, одяг, пайки (навіть шоколад та масло). Шоколаду було навіть більше, ніж ми могли з'їсти»⁴⁵. Видавалися також цигарки. М. Креховець, яка разом із нареченим Василем мешкала у таборі м. Гослар, згадувала: «Ще організували кухню, де ми отримували гарячий обід. Люди обмінювалися харчами. Тому зайві продукти обмінювалися поза табором на необхідні речі (наприклад, одяг)»⁴⁶. Оскільки харчування було одноманітним (соеве борошно, консерви, масло, сахарин), підприємливі українці вдавалися до різних засобів урізноманітнення раціону: вимінювали власні пайки на городину у селян із найближчих сіл, купували або навіть вигодовували свійську птицю та свиней⁴⁷. «Мій батько відкрив власний невеличкий бізнес у таборі. Він робив ковбаси, вудив і продавав на місцевому ринку, де тримав крамничку. Згодом у ній він почав продавати шоколад, цигарки, продукти домашнього приготування та алкогольні напої на розлив»⁴⁸. Мешканці таборів мали певну свободу пересування у межах окупаційної зони, це сприяло поширенню таких властивих воєнному часу форм економічних відносин, як натуральний обмін та чорний ринок. «Таборове життя вирувало. Тут торгували цигарками, кавою, шоколадом. Василь їздив до різних міст. Купував там цигарки, а тут продавав на чорному ринку. Часом це вдавалося, часом ні. Якось втратив п'ять тисяч марок. Возив із Баварії тютюн. Я на місці продавала знайомим»⁴⁹. Загалом життя в таборі з часом відчутно поліпшилося.

При таборах діяли шпиталі. Е. Гуцуляк згадував пригоду з «випробуванням» козацького самопалу, яка завершилася важкою травмою коліна. Німецький лікар табору Берхтенсгаден зробив хлопцеві операцію, що дозволило з часом повернути функцію ходьби⁵⁰. М. Креховець, яка 1946 р. народила сина Олега, зауважувала дбайливе ставлення до породиль та новонароджених у лікарні табору Гослар.

Особливістю населення таборів ДП була велика частка молоді, тому в таборах з'являлися нові родини, кількість мешканців збільшувалася за рахунок природного приросту. Важкі фізичні та психологічні випробування, що спіткали людей під час воєнного лихоліття, загострювали потребу в душевній рівновазі та близькості. «Після війни всі любили-

³⁸ Воскобійник Г. Свобода і далі... С. 105.

³⁹ Гуцуляк Е. Моя дерев'яна валізка: спомини. Вид. 2-ге, доповнене. Рівне: Волинські обереги, 2009. С. 60.

⁴⁰ Кравченко А., Батурич С. Українські невольники Третього рейху... С. 80.

⁴¹ Суховерський М. Мої спогади / Авт. передм. О. Зінкевич. Київ: Смолоскип, 1997. С. 104.

⁴² Гуцуляк Е. Моя дерев'яна валізка... С. 61.

⁴³ Кравченко А., Батурич С. Українські невольники Третього рейху... С. 80.

⁴⁴ Креховець М. Через вогонь над водою... С. 149.

⁴⁵ Воскобійник Г. Свобода і далі... С. 109.

⁴⁶ Креховець М. Через вогонь над водою... С. 143.

⁴⁷ Гуцуляк Е. Моя дерев'яна валізка... С. 60–61.

⁴⁸ Воскобійник Г. Свобода і далі... С. 113.

⁴⁹ Креховець М. Через вогонь над водою... С. 153.

⁵⁰ Гуцуляк Е. Моя дерев'яна валізка... С. 63.

ся і брали шлюб»⁵¹. Під час перебування в таборах ПО уклали шлюб Віра та Іван Смереки, Марія та Василь Креховці, Антоніна та Стефан Демчини, Галина та Олексій Войскобійники. Вінчання та весілля відбувалися за українськими традиціями. У спогадах колишніх ПО трапляються згадки про різні християнські конфесії: греко-католицьку, православну-автокефальну, соборно-православну, баптистську. За участю священників відбувалися обряди хрещення дітей, відзначення найважливіших релігійних свят – Різдва, Великодня, Трійці. Вагому підтримку ПО у таборах надавала громада євангельських християн баптистів з центром у США: «Американці посилали їм допомогу. Усе більше новоспечених братів і сестер сподівалися переїхати в Америку»⁵².

У таборах діяли школи, гімназії, а також заклади професійної освіти, різноманітні курси. А. Демчина згадувала про однокласну школу й дитячий садочок у таборі Цуффенгаузена. За бажанням молодь мала можливість опанувати різноманітні ремесла та професії: слюсаря, електрика, будівельника, зварювальника, водопровідника. Для жінок були організовані курси крою та шиття, лекції з охорони здоров'я та догляду за дітьми. Е. Гуцуляк писав про торговельну школу, директором якої був його батько Михайло, а також власне навчання на курсах водіїв вантажного автомобіля. Галина Воскобійник під час перебування у таборі ПО закінчила середню школу й отримала диплом медсестри. Здобуті мешканцями таборів ПО професії стали у пригоді в їхньому подальшому емігрантському житті, багатьом допомогли започаткувати власну справу. Складніше доводилося тим, хто звик лише до селянської праці.

Повсякденне життя мешканців таборів не обмежувалося лише побутовими справами. Тут вирувало громадсько-політичне, культурно-освітнє та мистецьке життя. Окрім націоналістичних організацій, між якими точилося суперництво, значний вплив на мешканців таборів справляли створені українськими емігрантами політичні партії. Організовані ними заходи давали мешканцям таборів відчуття згуртованості, допомагали підтримувати національну ідентичність. Про одну з таких організацій згадує Г. Воскобійник: «У Шлясгаймі я завжди перебувала у центрі подій ... часто відвідувала збори Української Революційної Демократичної Партії, яку створив Іван Багряний ... На тих зборах Багряний не був присутній особисто, але його дух вчувався у думках, словах і намірах його послідовників. Ці збори привертали увагу багатьох юнаків і дівчат. Інколи ми одягалися у національні костюми, що додавало святковості заходам»⁵³. Серед мешканців таборів розповсюджувалися друковані видання, зокрема, редагована І. Багряним газета «Український вісник».

Значну увагу автори мемуарів приділяють літературним, театральним гурткам, музичним колективам, виставам та концертам, зокрема й за участю дітей. «У таборі були свої школа, церква, театр, спортивні гуртки та курси підготовки фахівців у різних галузях. По війні думки людей більше не зосереджувалися лише на виживанні. Тому у таборі постійно відбувалися відкриті лекції, політичні збори, культурні заходи. Я записалася у церковний хор та театральний гурток. Ми поставили адаптовану версію повісті М. Гоголя “Травнева ніч”»⁵⁴.

У таборах створювалися патріотичні та спортивні гуртки, найбільш популярним з яких був «Пласт». Ераст Гуцуляк, на час завершення війни – підліток, характеризує життя в таборі «Орлик» у містечку Карлфельд як «приємне та безжурне»⁵⁵. Він згадує про діяльність пластового куреня ім. І. Богуна: спортивні вправи, ігри, походи в гори, зібрання осередків «Пласту» в Авсбурзі та Міттенвальді. Улюбленим серед мешканців таборів видом спорту був футбол. Футбольні та волейбольні команди різних таборів змагалися між собою. М. Суховерський зазначає, що спортивні змагання урізноманітнювали табірне життя й подекуди наголошували на національній приналежності учасників: під час футбольного матчу гравці мали на одязі жовті комірці й тризуби на синьому тлі»⁵⁶.

Як яскраву пам'ятну подію колишні ПО згадують візит до таборів громадської діячки, дружини президента США Франкліна Рузвельта, Елеонори Рузвельт, яка опікувалася умовами проживання в таборах біженців та їхньою подальшою долею. Як згадує, А. Демчина, на зустріч з пані Рузвельт у таборі Геттінген прибули біженці з різних таборів (разом близько 5 тис. осіб). Діти були у вишиванках, дорослі в одязі, виданому УНРРА і мали убогий вигляд⁵⁷. Метою цього візиту було не лише з'ясування матеріально-побутових умов життя в таборах, але й визначення подальшої долі їх мешканців. «Пам'ятаю, навіть Елеонора Рузвельт заступалася за нас і закликала Англію й Америку дати нам приту-

⁵¹ Креховець М. Через вогонь над водою... С. 150.

⁵² Там само. С. 161.

⁵³ Воскобійник Г. Свобода і далі... С. 114.

⁵⁴ Там само. С. 113.

⁵⁵ Гуцуляк Е. Моя дерев'яна валізка... С. 55.

⁵⁶ Суховерський М. Мої спогади. С. 107.

⁵⁷ Демчина А. Зі Сходу на Захід... С. 268.

лок»⁵⁸. Імовірно, ці звернення сприяли діяльності міжнародних організацій допомоги біженцям.

Незважаючи на певну матеріальну та соціальну захищеність, повсякдення переміщених осіб не було безхмарним. «Щоденна таборова горохова зупа і невідома будучність наводили на людей депресію»⁵⁹. Невизначеність майбутнього, тривога за покинутих на батьківщині рідних, вимушене кількарічне існування в переповнених таборах – усе це позначалося на думках і настроях людей. Особистісні та подружні стосунки біженців, як і нинішніх вимушених мігрантів з України, зазнавали випробувань, проте, як свідчать мемуари, їх шлюбні союзи виявилися тривалими й міцними.

Дедалі мешканці таборів прагнули вирватися зі зруйнованої війною Німеччини, але попередно на них чекали нові труднощі. Останнім місцем перебування переміщених осіб у Німеччині перед еміграцією були так звані «переходові» або «перехідні» табори, де люди проходили повторну перевірку та медичний огляд. «Різні країни почали присилати комісії в табори і набирати робітників до копалень, чи до лісу, чи на інші роботи. До Америки й Канади можна було потрапити тим, хто мав там родину»⁶⁰. Як зазначалося вище, допомагали емігрувати біженцям також релігійні й добродійні організації. «У цей час розійшлася звістка, що Канада набирає робітників на золоті копальні. Багато людей їхало до Бразилії ... хотілося вирватися із цієї зруйнованої Європи»⁶¹. Оскільки чоловік А. Демчини, Стефан, не пройшов медогляд через хворобу легенів, їм відмовили, але перегодом родина виїхала до Англії.

Період функціонування таборів ПО завершується на межі 1950-х рр., на той час більшість їхніх мешканців емігрували до Англії, Канади, США, Південної Америки й навіть екзотичних Австралії та Нової Зеландії, наприклад, родина Василя та Марії Креховців. Як свідчать проаналізовані нами мемуари, життєві стратегії емігрантів третьої хвилі виявилися успішними: вони працювали у великих компаніях, започатковували й розвивали власний бізнес, займалися фермерством. За часів «холодної війни» колишні переміщені особи в доступний спосіб підтримували зв'язок із батьківщиною, брали активну участь у діяльності українських організацій за кордоном, долучилися до відродження Української держави наприкінці 1980-х – на поч. 1990-х рр. Фінальний сюжет більшості спогадів присвячений враженням колишніх невольників, чия мрія – побувати у незалежній Україні, зустріти рідних на батьківщині – здійснилася.

Отже, для українців, котрі уникнули примусової репатріації до СРСР, перебування в таборах для переміщених осіб протягом 1945 – поч. 1950-х рр. стало важливим етапом їхнього життя. Колишні невольники, біженці, полонені здобули цінний досвід колективного буття, самоорганізації та взаємодопомоги. Завдяки активній діяльності національних політичних та благодійних організацій, власній ініціативі українці в таборах для переміщених осіб створили управлінські структури, облаштували побут, налагодили господарську діяльність, організували освітні заклади. Участь у громадсько-політичних, культурно-мистецьких та спортивних заходах допомагала українцям за кордоном зберігати національну ідентичність та зв'язок із батьківщиною.

References

- Balaklytskyi, M. (2006). *Bahrianyi I. Vybrani tvory* [Bagryanyi I. Selected works]. Kyiv, Ukraine.
- Demchyna, A. (2000). *Zi Skhodu na Zakhid*. [From East to the West]. Kyiv, Ukraine.
- Hutsuliak, E. (2009). *Moia dereviana valizka. Spomyny* [My wooden suitcase. Memories]. Rivne, Ukraine.
- Kobchenko, K. (2020). *Ukrainci v epokhu Di-Pi: vid kulturnoho povsiakdennia do tvorennia* (trans) *natsionalnoi hromady* [Ukrainians in the DP era: from cultural everyday life to the creation of a (trans) national community]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia – Folk art and ethnology*, 1 (383), P. 14–22.
- Kovaliv, Yu. (2020). *MURivski uzvozy, abo u poshukakh literaturnoi imanentnosti* [MURivskiy Uzvoz, or in search of literary immanence]. *Vsesvit: zhurnal inozemnoi literatury – Universe: a magazine of foreign literature*, 11–12, P. 280–299.
- Kovpak, V. (2016). *Smyslova matrytsia natsionalnoi informatsiino-komunikatsiinoi diialnosti pislivoiennoi ukrainskoi emihratsii: monohrafiia*. [Semantic matrix of national information and communication activities of post-war Ukrainian emigration: monograph]. Zaporizhzhia, Ukraine.
- Kravchenko, A., Baturyn, S. (2005). *Ukrainski nevilnyky Tretoho reikhu (mynule i suchasnist): Publitsystychna khronika*. [Ukrainian slaves of the Third Reich (past and present): Journalistic chronicle]. Lviv, Ukraine.
- Krehovets, M. (2020). *Cherez vohon nad vodoiu: memuary*. [Through fire over water: a memoir]. Drohobych, Ukraine.

⁵⁸ Креховець М. Через вогонь над водою... С. 150.

⁵⁹ Суховерський М. Мої спогади. С. 108.

⁶⁰ Там само. С. 111.

⁶¹ Демчина А. Зі Сходу на Захід... С. 163.

- Kubiiovych, V. (1985). Meni 85. [I am 85]. Munich, Germany.
- Kunyskyi, M. (2007). Prymusova repatriatsiia radianskykh hromadian do SRSR pislia Druhoi svitovoi viiny (ukrainskyi vektor): monohrafiia. [Forced repatriation of Soviet citizens to the USSR after World War II (Ukrainian vector): monograph]. Luts, Ukraine.
- Maistrenko, I. (1985). Istoriia moho pokolinnia: spohady uchasyuka revoliutsiinykh podii v Ukraini [The history of my generation: memoirs of a participant in the revolutionary events in Ukraine]. Edmonton, Canada.
- Mechnyk, S. (1984). Pochatok nevidomoho: Spohady 1945–1954 [The beginning of the unknown: Memoirs 1945–1954]. Munich, Germany.
- Pasternak, Yu. (2008). Kriz komyn na voliu. Spomyny viaznia nimetskykh kontstaboriv [Through the chimney to freedom. Memoirs of a prisoner of German concentration camps]. Kyiv, Ukraine.
- Piatka, I. (1993). Kriz burevii. Avtobiohrafichna povist [Through the storm. An autobiographical story]. Snyatyn–Ivano-Frankivsk, Ukraine.
- Rozhkova, L., Kuzmenko, N. (2024). «Velykodnii pryvit z Nimechchyny!»: promovliannia ta umovchannia u lystakh ostarbaiteriv iz Sumshchyny [“Easter greetings from Germany!”: utterances and omissions in the letters of Ostarbeiters from Sumshchyna]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 104–114.
- Samchuk, U. (1979). Plianeta Di-Pi. [Planet D-P]. Vinnipeh, Canada.
- Smereka, V. (1998). V nimetskii nevoli. Spomyn – shchodennyk. 1942–1944. [In German captivity. Memory – diary. 1942–1944]. Uzhhorod, Ukraine.
- Strilchuk, L. (2004). Ukrainski politychni bizhentsi ta peremishcheni osoby pislia Druhoi svitovoi viiny [Ukrainian political refugees and displaced persons after World War II]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volhynia*, 3, P. 139–167.
- Sukhovskiy, M. (1997). Moi spohady [My memories]. Kyiv, Ukraine.
- Voskobiinyk, H. (2018). Svoboda i dali: shliakh ukrainskoi zhinky do novoho zhyttia v Amerytsi [Freedom and beyond: a Ukrainian woman's journey to a new life in America]. Lviv, Ukraine.
- Voskobiinyk, O. (2005) Povist moikh lit: Publitsystychni spohady. [The Tale of my years: Journalistic memoirs]. Kyiv, Ukraine.

Рожкова Людмила Іванівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету (вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40021, Україна)

Rozhkova Lyudmila – Ph.D. in historical sciences, docent, docent of the department of state-legal disciplines and Ukrainian studies of the Sumy national agrarian university (160 Gerasym Kondratiev str., Sumy, 40021, Ukraine).

E-mail: aluda-6619@ukr.net

Кузьменко Наталія Миколаївна – старша викладачка кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету (вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40021, Україна)

Kuzmenko Nataliya – is a senior lecturer at the department of state and legal disciplines and Ukrainian studies at the Sumy national agrarian university (160 Gerasym Kondratiev str., Sumy, 40021, Ukraine).

E-mail: anata-7219@ukr.net

Дата подання: 9 липня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 20 жовтня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Рожкова, Л., Кузьменко, Н. «Далі на Захід, від “світлого майбутнього”»: українці у таборах для переміщених осіб (на матеріалах мемуарних джерел). *Сіверянський літопис*. 2025. № 5. С. 59–66. DOI: 10.58407/litopis.250506.

Цитування за стандартом APA

Rozhkova, L., Kuzmenko, N. (2025). «Dali na Zakhid, vid “svitloho maibutnoho”»: ukraintsi u tabo-rakh dlia peremishchenykh osib (na materialakh memuarykh dzherel) [“Further west, from a “bright future”: Ukrainians in camps for displaced persons (based on memoir sources)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 59–66. DOI: 10.58407/litopis.250506.

